

Besjes in het bos

Margaret Atwood

BESJES IN HET BOS

Verhalen

Vertaald door Lidwien Biekmann

2023 Prometheus Amsterdam

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel *Old Babes in the Wood*

© 2023 Margaret Atwood

© 2023 O.W. Toad, Ltd.

© 2023 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus en Lidwien Biekmann

Omslagontwerp Uitgeverij Prometheus

Foto omslag Derek Shapton/Guardian/eyevine/ANP

Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 5304 5

Voor mijn lezers.

Voor mijn familie.

Voor vrienden en afwezige vrienden.

Voor Graeme Gibson, zoals altijd.

I

TIG & NELL

Eerste hulp

Toen Nell op een dag tegen etenstijd thuiskwam, zag ze dat de voordeur openstond. De auto was weg. Er lag een spoor van bloedspetters op de treetjes voor de deur, en toen ze binnen was volgde ze dat over het kleed in de gang naar de keuken. Op de snijplank lag een mes, een van Tigs lievelingsmessen, Japans staal, heel scherp – en daarnaast een bebloede wortel waarvan het ene uiteinde afgesneden was. Hun dochter, destijds negen jaar, was nergens te bekennen.

Wat waren de mogelijke scenario's? Een inbraak door bandieten. Tig had zich geprobeerd te verdedigen met dat mes (maar wat was de verklaring voor die wortel?) en was gewond geraakt. De bandieten waren ervandoor gegaan met hem, hun dochter en de auto. Nell moest de politie bellen.

Of Tig was aan het koken geweest, had zich met dat mes gesneden, had besloten dat de wond moest worden gehecht en was zelf naar het ziekenhuis gereden, en had hun dochter meegenomen zodat hij haar niet alleen hoefde te laten. Dat was waarschijnlijker. Hij had zo veel haast gehad dat hij geen briefje meer kon schrijven.

Nell pakte de fles tapijtreiniger en besproeide de bloedvlekken: die zouden veel lastiger weg te krijgen zijn als ze eenmaal waren opgedroogd. Daarna veegde ze het bloed van de keukenvloer en, na een korte aarzeling, van de wortel. Het was een prima wortel, jammer om weg te gooien.

De tijd verstreek. De spanning steeg. Net toen ze op het punt stond alle ziekenhuizen in de omgeving te bellen om te vragen of

Tig daar was, kwam hij thuis, met zijn hand in het verband. Hij was in een opgetogen stemming, net als hun dochter. Wat een avontuur hadden ze beleefd! Het bloed was eruit gegutst, vertelden ze. De theedoek die Tig had gebruikt om de jaap te verbinden was doorweekt! Ja, rijden was wel lastig geweest, vertelde Tig – hij zei niet gevaarlijk – maar waarom zou hij op een taxi wachten, en hij had zich prima gered met eigenlijk maar één hand, de andere moest hij namelijk omhooghouden, waarbij het bloed van zijn elleboog drupte, en ze hadden hem in het ziekenhuis heel snel gehecht want hij spetterde de hele boel onder, maar in elk geval waren ze er weer! Gelukkig was het geen slagader, want dan zou het een heel ander verhaal zijn geweest. (Het was inderdaad een heel ander verhaal dat Tig even later aan Nell vertelde, want zijn stoerheid was maar schijn, hij had hun dochter geen angst willen aanjagen; hij was bang geweest dat hij onderweg flauw zou vallen als dat bloedverlies te erg werd, en wat dan?)

‘Ik ben wel toe aan een borrel,’ zei Tig.

‘Ik ook,’ zei Nell. ‘Zullen we roerei eten?’ Wat Tig van plan was geweest met die wortel stond niet meer op de agenda.

De theedoek kwam terug in een plastic zak. Hij was felrood, maar begon aan de randen al wat bruin te verkleuren. Nell liet hem in koud water weken, dat was het beste met bloedvlekken.

Maar wat zou ik hebben gedaan als ik thuis was geweest? vroeg ze zich af. Geen pleister: veel te klein. Een knelverband? Daar had ze ooit een vage uitleg over gekregen, vroeger, bij de gidsen. Verstuikte polsen hadden ze toen ook behandeld. Kleine rampen waren haar domein, grote niet. Grote rampen deed Tig.

Dat was alweer een tijd geleden. Aan het begin van de herfst, herinnert ze zich, ergens eind jaren tachtig. Je had toen al computers, lompe gevaartes. En printers: het printpapier zat aan de boven- en onderkant aan elkaar vast en er zaten gaatjes in de zijkanten, geperforeerde strookjes die je eraf moest scheuren. Maar mobiele telefoons beston-

den nog niet, daarom had ze Tig niet kunnen sms'en of opbellen om te vragen waar hij was, en hoe het zat met al dat bloed.

Wat moesten we altijd veel wachten, denkt ze. Wachten in onwetendheid. Er waren zo veel dingen die we niet wisten, zo veel mysteries. Zo weinig informatie. Nu zitten we in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw, de ruimtetijd is ingedikt, is voller, je kunt je nauwelijks bewegen omdat de lucht stampvol zit met van alles en nog wat. Je kunt geen afstand nemen van mensen: ze staan altijd met je in contact, willen contact, kunnen binnen één seconde contact met je opnemen. Is dat beter, of slechter?

Ze richt haar aandacht op het vertrek waarin ze nu allebei zitten. In een anonieme flat in Bloor Street, vlak bij het viaduct. Tig en zij zitten op stoelen die op stoelen in een schoollokaal lijken – voorin is zelfs een whiteboard – en een man, meneer Foote, is aan het woord. De mensen op de andere stoelen, die ook naar meneer Foote luisteren, zijn minstens dertig jaar jonger dan Tig en Nell; sommigen misschien zelfs wel veertig jaar. Kinderen zijn het.

‘Bij een motorongeluk,’ zegt Foote, ‘kan je beter niet de helm afzetten, snap je? Want je kan natuurlijk niet weten wat d'r in zit, hè?’ Hij beweegt zijn hand voor zijn hoofd, in cirkels, alsof hij een raam lapt.

Goed punt, denkt Nell. Ze stelt zich het vizier van een helm voor, dichtgesmeerd. Daarin een gezicht dat geen gezicht meer is. Een gezicht van smurrie.

Meneer Foote is erg goed in het oproepen van zulke beelden. Hij heeft een plastische manier van spreken, hij komt uit Newfoundland. Hij draait er niet omheen. Hij is stevig gebouwd: een brede torso, dikke benen, weinig afstand tussen oor en schouder. Het is een gebalanceerde lichaamsvorm met een laag zwaartepunt: je zou hem niet makkelijk omver kunnen gooien. Nell vermoedt dat dat wel eens is geprobeerd, in kroegen – hij wekt de indruk dat hij zich in een kroeggevecht wel weet te redden, maar ook dat hij zorgt dat hij niet betrokken raakt bij gevechten die hij niet kan winnen. Als hij

zou worden getergd, zou hij zijn uitdager kalm het raam uit smijten – ‘Je moet kalm blijven’ heeft hij al twee keer gezegd – en vervolgens kijken of er botten gebroken zijn. Als dat zo is, zou hij ze spal- ken en de snij- en schaafwonden van het slachtoffer behandelen. Meneer Foote is van alle markten thuis. Eigenlijk is hij ambulance- verpleger, maar dat blijkt pas later die dag.

Hij heeft een zwarte leren map in zijn handen en hij draagt een sweater met een rits en lange mouwen en met het logo van St. John’s Ambulance; hij lijkt wel een teamcoach, en dat is hij op een bepaal- de manier ook, want hij leert hun eerste hulp. Aan het einde van de dag moeten ze een toets maken en dan krijgen ze een certificaat. Iedereen in de groep zit hier omdat ze dat certificaat nodig hebben: ze zijn hier door hun werkgever naartoe gestuurd. Nell en Tig ook. Dankzij een familierelatie van Tig kunnen ze lezingen houden op een natuurcruise; hij over vogels, zij over vlinders, hun hobby’s. Ze behoren dan feitelijk tot het personeel van het schip en alle perso- neelsleden moeten het certificaat hebben. Dat is verplicht, heeft hun contactpersoon gezegd.

Wat er niet bij werd verteld is dat de meeste cruisepassagiers – de gasten, de clientèle – niet jong meer zijn, en dat is zacht uitgedrukt. Sommigen zijn zelfs ouder dan Nell en Tig. Hoogbejaard. Zulke mensen kunnen elk moment omvallen, en dan komen die certifica- ten goed van pas.

De kans is klein dat Nell en Tig echt iemand zullen moeten red- den: er zullen vast jongere mensen te hulp schieten, daar rekent Nell op. En als het lastig wordt gaat ze gewoon staan aarzelen en zeggen dat ze niet meer weet wat ze moet beginnen, wat ook zo zal zijn. En wat doet Tig? Die roept: achteruit, maak ruimte! Zoiets.

Het is bekend – er wordt gefluisterd – dat zulke schepen extra vriezers hebben, voor het geval dat. Nell stelt zich de schrik voor van een ober die per ongeluk de verkeerde vriezer opent en geconfron- teerd wordt met de verschrikte, bevroren blik van een onfortuinlijke passagier bij wie het certificaat niet meer heeft mogen baten.

Meneer Foote staat voor in het zaaltje en bekijkt de oogst leerlingen van die dag. Zijn blik is mogelijk neutraal, of vaag geamuseerd. Stelletje onwetende slappelingen, denkt hij waarschijnlijk. Stadslui. ‘Er zijn dingen die je wel moet doen en er zijn dingen die je niet moet doen,’ zegt hij. ‘Ik ga ze allebei vertellen. Ten eerste ga je niet lopen schreeuwen als een kip zonder kop. Ook niet als je klantje z’n kop d’r af is.’

Kippen zonder kop kunnen helemaal niet schreeuwen, denkt Nell; ze neemt tenminste aan van niet. Maar ze snapt de strekking. Bij een noodgeval moet je je kop erbij houden, zeggen ze. ‘Als je kan,’ zou Foote eraan toevoegen. Hij zou beslist willen dat ze hun kop erbij houden.

‘Je kan heel veel fixen,’ zegt Foote. ‘Maar niet als er geen kop meer op zit. Dat is iets wat ik jullie niet kan leren.’ Dat is een grapje, denkt Nell, maar Foote laat dat niet merken. Hij is bloedserieus.

‘Stel je bent in een restaurant.’ Meneer Foote heeft de motorongelukken afgehandeld en gaat door met verstikking. ‘En je klantje verslikt zich. De vraag die je moet stellen is: kunnen ze nog praten? Vraag of je ze op d’r rug mag slaan. Als ze ja zeggen, is het niet zo erg, want ze kunnen nog ademen, hè? Maar wat vaak gebeurt is dat mensen zich schamen, ze staan op en wat doen ze? Ze gaan naar de wc want ze willen geen gedoe veroorzaken. Geen aandacht trekken. Maar dan moet je met ze meegaan, je moet ze achterna, want ze kunnen doodgaan. Gewoon zo op de grond, voordat je het doorhebt zijn ze weg.’ Hij knikt veelbetekenend. Breek me de bek niet open, betekent dat knikje. Hij heeft het zien gebeuren. Hij heeft het meegemaakt. Maar hij was er te laat bij.

Meneer Foote is goed op de hoogte, denkt Nell: precies zoiets is haar ook een keer bijna overkomen. Verslikken, naar de wc, geen gedoe willen veroorzaken. Gêne kan dodelijk zijn, ziet ze nu wel in. Foote slaat de spijker op z’n kop.

‘Dan laat je ze vooroverbuigen,’ gaat Foote verder. ‘Vijf meppen

op de rug – en dan schiet de brok vlees of het stuk pasta of het visgraatje of wat het ook is er zo weer uit. Zo niet dan moet je de heimlichmanoeuvre uitvoeren. Alleen, als ze niet meer praten, kunnen ze je ook geen toestemming geven, bovendien lopen ze misschien blauw aan of raken ze bewusteloos. Toch moet je het gewoon doen. Kan zijn dat je een rib breekt, maar in elk geval leven ze dan nog, hè?’ Hij grijnst een beetje, Nell neemt tenminste aan dat hij grijnst. Hij trekt een beetje met zijn mond. ‘En daar gaat het om, hè? Dat ze leven!’

Ze lopen de heimlichmanoeuvre door en de juiste manier om iemand op de rug te slaan. Volgens meneer Foote is de combinatie van die twee dingen bijna altijd effectief, maar moet je er wel snel genoeg bij zijn: bij eerste hulp is de timing het belangrijkste. ‘Daarom heet het ook eerste, hè? We zitten hier niet bij de puntje puntje puntje belastingdienst, sorry dat ik het zeg, die kunnen er de hele dag over doen, maar jij hebt een minuut of vier.’

Nu eerst koffiepauze, zegt hij, en daarna doen ze verdrinking en mond op mond en daarna onderkoeling; na de middagpauze krijgen ze hartaanvallen en defibrillators. Erg veel voor één dag.

Verdrinking is vrij simpel. ‘Eerst moet je het water eruit krijgen. En dat stroomt eruit als je zorgt dat de zwaartekracht je vriend is, snap je? Je legt ze op hun zij, dan pomp je ze leeg, maar wel snel.’ Foote heeft met meerdere verdrinkingen te maken gehad, hij woont al zijn hele leven in de buurt van het water. ‘Je legt ze op hun rug om de luchtwegen vrij te maken, je controleert of ze ademen, je voelt hun hartslag en je zorgt dat iemand het alarmnummer belt. Als er geen adem is, moet je mond op mond doen. Dit dingetje dat ik jullie laat zien is een beademingsmasker, dat is voor mond op mond, want soms moeten ze overgeven en dat wil je zeg maar niet in je eigen mond hebben. En ook vanwege de ziektekiemen, hè. Zo’n ding moet je altijd bij je hebben.’ Meneer Foote heeft er een hele voorraad van. Ze kunnen aan het eind van de dag bij hem worden aangeschaft.

Nell neemt zich voor om er een te kopen. Dat ze haar hele leven nog nooit zo'n beademingsmasker heeft gehad! Wat onverantwoordelijk.

Om mond op mond te oefenen worden ze in groepjes van twee verdeeld. Elk paar krijgt een rode plastic torso met een kaal, wit, achterovergebogen hoofd, en een yogamat om op te knielen wanneer ze de torso weer tot leven brengen. Je moet de neus dichtknijpen, de mond met je mond afsluiten, vijf keer beademen waarbij de borst telkens omhoog moet bewegen, en daarna vijf keer hartmassage. Herhalen. Intussen belt de andere persoon een ambulance en daarna moet hij of zij de hartmassage overnemen. Dat kan nogal vermoeiend worden, nogal zwaar voor je polsen. Meneer Foote doemt hier en daar op om hun techniek te controleren. 'Begint d'r al op te lijken,' zegt hij.

Als Tig op de mat geknield zit, zegt hij dat Nell een ambulance moet bellen omdat hij hulp nodig heeft om overeind te komen vanwege zijn knieën. Nell giechelt in het plastic beademingsmasker en verspilt haar beademingslucht. 'Ik hoop maar dat er niemand verdrinkt als wij erbij zijn,' zegt ze. 'Want dan blijven ze verdrinken.' Tig zegt dat hij heeft begrepen dat dat een relatief pijnloze manier is om heen te gaan. Je schijnt klokgelui te horen.

Als iedereen de plastic torso's tot leven heeft gebracht, gaan ze verder met onderkoeling en shock. Bij allebei komen dekens te pas. Foote vertelt een verbijsterend verhaal over een man die ergens ging skiën en 's avonds even de skihut uit liep om te pissen, zonder zaklamp door de diepe sneeuw liep en bij een boom in een smeltkuיל zakte waar hij niet meer uit kon komen en pas de volgende ochtend werd gevonden. Hij was zo stijf als een plank en zo koud als een makreel, zei Foote, hij had totaal geen adem meer en zijn hart was zo stil als het graf. Maar er was iemand in die skihut die de reanimeercursus had gevolgd en samen gingen ze zes uur met die dode man aan de slag – zes uur! – en kregen hem weer aan de praat.

‘Je moet altijd doorgaan. Je moet nooit opgeven,’ zegt meneer Foote. ‘Want je kunt nooit weten.’

Dan is het lunchpauze. Nell en Tig ontdekken een Italiaans restaurantje dat weggestopt zit in een van de zielloze gebouwen; ze bestellen ieder een glas rode wijn en eten een nogal lekkere pizza. Nell zegt dat ze een kaartje in haar portemonnee gaat stoppen met de tekst ‘In geval van nood: bel meneer Foote’ en Tig zegt dat ze meneer Foote minister-president moeten maken, dat hij dan het hele land mond-op-mondbeademing kan geven. Hij denkt dat meneer Foote bij de marine heeft gezeten. Nee, zegt Nell, hij is een spion. Tig zegt dat hij misschien piraat is geweest, maar Nell denkt van niet, hij is beslist een buitenaards wezen uit de ruimte, en een eerstehulpinstructeur die meneer Foote heet is een erg goede dekmantel.

Ze voelen zich allebei een beetje kinderachtig en ook incompetent. Nell weet zeker dat ze in paniek raakt als ze met een van de besproken noodsituaties te maken krijgt – iemand die verdrinkt, een shock krijgt, of bevroren is – en dat ze dan alles vergeet wat meneer Foote hun heeft geleerd.

‘Slangenbeten lukt me misschien nog wel,’ zegt ze. ‘Daar heb ik iets over geleerd bij de gidsen.’

‘Volgens mij doet Foote niet aan slangenbeten,’ zegt Tig.

‘Wedden van wel? Maar alleen in privélessen. Het is een specialisatie.’

’s Middags wordt het spannend. Er worden echte defibrillators uitgedeeld en de pads worden heel precies op de rode plastic torso’s geplaatst. Iedereen komt een keer aan de beurt. Meneer Foote legt uit dat ze zichzelf niet per ongeluk moeten defibrilleren – dan kan je hart van slag raken en ermee ophouden. Nell mompelt tegen Tig dat dood door zelfdefibrillatie haar erg onwaardig lijkt. Niet zo onwaardig als een vork in het stopcontact steken, mompelt Tig terug. Dat is waar, denkt Nell: daar moest je met kleine kinderen altijd voor uitkijken.

Dan krijgen ze de toets. Meneer Foote zorgt ervoor dat iedereen slaagt: hij geeft hints over de antwoorden en zegt dat ze hun vinger op moeten steken als ze een vraag niet begrijpen. Ze krijgen hun certificaat met de post thuisgestuurd, zegt hij, en dan doet hij zijn zwarte map dicht, opgelucht, vermoedt Nell: alweer een stel hopeloze figuren weggewerkt, nu maar bidden dat geen van hen ooit met een echt noodgeval te maken zal krijgen.

Nell koopt een beademingsmasker. Ze wil tegen Foote zeggen dat ze heeft genoten van zijn verhalen, maar dat klinkt misschien wat lichtzinnig, alsof het alleen maar voor de lol was, alsof ze hem niet serieus neemt. Misschien is hij dan wel beledigd. Daarom bedankt ze hem alleen maar even, en hij reageert met een knikje.

Als Tig en zij weer thuis zijn – als het de volgende dag is, of mogelijk de dag erna – somt ze alle levensbedreigende gebeurtenissen op die ze hebben meegemaakt, of de gebeurtenissen waarvan ze had gevreesd dat ze levensbedreigend waren. Was ze daar wel voldoende op voorbereid geweest?

Die keer dat er door de metalen schoorsteenpijp brand was ontstaan onder het dak en Tig door de verstikkende rookwolken achter de betimmering was gekropen om emmers water op het vuur te gooien. Wat als hij daar van zijn stokje was gegaan door het inademen van al die rook? Na dat incident had Tig een branddeken gekocht en moest er op elke verdieping van elk huis waar ze woonden een brandblusser zijn. In hotels maakte hij zich ook zorgen, hij controleerde altijd of hij precies wist waar de trap was, voor het geval dat. En de ramen: konden die wel open? Ramen van hotels waren steeds vaker dichtgeschroefd, maar je kon de ruit stukslaan, misschien, dan moest je eerst een handdoek om je arm wikkelen. Dat had natuurlijk geen zin als het een raam op een te hoge verdieping was.

Die keer dat Tig in een hotel van dertig verdiepingen het brandalarm had laten afgaan omdat hij een sigaar stond te roken onder

een rookmelder op de gang; ze waren toen met z'n tweeën al die trappen afgedaald en door de lobby, die vol brandweermannen stond, naar buiten gegaan, en hadden gedaan alsof zij er niets mee te maken hadden. Maar dat was geen levensbedreigende situatie geweest. Het was niet eens erg gênant, want ze waren niet betrapt.

Die keer dat een vrachtwagen volgeladen met hout voor hen op de snelweg zijn lading verloor: er vielen houten balken af die door de lucht zeilden en over het asfalt stuiterden, en hen op een haar na raakten. En het was ook nog in een sneeuwstorm. Aan een cursus eerste hulp zouden ze niets hebben gehad.

Die keer dat ze op een van de Grote Meren kanoden en hun kano door de plotselinge hekgolf van een voorbijvarend zeeschip omsloeg. Niet levensbedreigend: ze waren vlak bij de kust, het water was warm. Ze waren nat geworden, dat was alles.

Die keer dat Tig op de quad was komen aanscheuren met een lading houtblokken die hij met de kettingzaag had gezaagd en er bloed over zijn gezicht stroomde uit een hoofdwond die hij zonder het te merken had opgelopen. Dat was niet levensbedreigend: hij had er niet eens iets van gemerkt.

‘Er loopt bloed over zijn gezicht,’ had Nell tegen de kinderen gezegd, alsof die dat zelf niet konden zien.

‘Er loopt altijd bloed over zijn gezicht,’ had een van hen schouderophalend geantwoord. Wat hen betrof was hij onverwoestbaar.

‘Ik heb vast heel veel bloed,’ zei Tig, en hij lachte het weg. Waar had hij zijn hoofd aan geschaafd? Iets onbeduidends. Het volgende moment stond hij het hout uit te laden, en het moment daarna stond hij het te kloven: het was al droog, hij had dode bomen omgezaagd. En beng, daar ging alles de houtschuur in. In die dagen leefden ze in de hoogste versnelling.

De gevaarlijke wandeltochten die ze maakten toen er nog geen mobiele telefoons waren: die vonden ze niet riskant. Hadden ze wel een verbanddoos bij zich gehad? Misschien alleen wat pleisters, blaarpleisters, antibacteriële zalf, een paar pijnstillers. Wat zou er

zijn gebeurd als een van hen beiden een enkel had verzwikt, of een been had gebroken? Hadden ze wel tegen iemand gezegd waar ze naartoe gingen?

Of die keer dat ze in de herfst in een nationaal park gingen wandelen. Slecht weer: vroege sneeuw en ijs.

Ze marcheerden met hun enorme rugzakken door het geelgouden beukenbos, testten met hun wandelstokken het ijs op de bevroren meertjes, bestudeerden wandelkaarten en kregen er verschil van mening over. Ze aten stukjes chocola, pauzeerden om te lunchen, namen plaats op een boomstam, verorberden minikaasjes, hardgekookte eieren, noten en crackers. Rum uit een heupfles.

Tig had toen al last van zijn knieën, maar hij ging toch mee op wandeltocht. Hij wikkelde halsdoeken om zijn knieën, een erboven, een eronder. ‘Hoe kan het dat u nog loopt?’ vroeg een dokter eens aan hem. ‘In feite hebt u geen knie meer.’ Maar dat was pas veel later.

In dat jaar deed een broodjeapverhaal de ronde over een gevaar voor wandelaars: het kwam erop neer dat mannetjeselanden die bronstig waren – in de herfst, toen ze die wandeltocht maakten – seksueel aangetrokken werden door Volkswagen Kevers. Het gebeurde wel dat ze daar van een helling bovenop sprongen en de auto met bestuurder en al pletten. Nell en Tig dachten dat dat bullshit was, maar ze zeiden er ‘waarschijnlijk’ bij, want er gebeurden wel meer rare dingen.

Ze zetten hun tent op een geschikte plek op, kookten eten met hun WhisperLite-eenpitsgasbrandertje, hingen de tas met eten in een boom een eind verderop voor het geval er beren waren, en kropen in hun ijskoude slaapzak.

Nell lag wakker en bedacht dat hun koepeltentje sterke overeenkomsten vertoonde met een Volkswagen Kever. Zou er midden in de nacht een mannetjeseland langskomen en hen bespringen? En zou hij, als hij de vergissing eenmaal opmerkte, woest worden? Mannetjeselanden stonden erom bekend dat ze woest konden worden in het paarseizoen. Ze konden levensgevaarlijk zijn.